

Було те давно, давно...

В той час ще жили на нашій землі хоробрі та славні лицарі — козаки-запорожці. Були вони такі сміливі та завзяті, що їхня слава лунала не тільки по Дніпрових порогах та по Україні широкій, а знали їх по всьому білому світі.

А поміж тих козаків був один молодесенький козаченько, на наймення Іваненко, самотній сирота. Був він, як і всі козаки, хоробрий вояка, міг сам-один йти на трьох бусурманів, та тільки не любив він війни, боротьби та бою. Мав лагідну, добру душу, й жаль йому було бити навіть ворога лютого. Знав бо він, що кожному живому створінню найдорожче на світі — життя, й тяжко було козакові те життя у когось відбирати.

От і покинув він Січ Запорозьку, де жили вояки лицарі-запорожці. Покинув та й подався в монастир. Пробув там, між ченцями, якийсь час, але ж і там не прийшлося йому до душі. Помітив він, що й поміж добрих святих ченців є багато грішних, лукавих та несправедливих. І цих недобрих було більше, як добрих.

Отож, коли те на власні очі побачив наш козаченько Іваненко, то й сказав він сам собі:

— Коли вже я не лишився між козаками-лицарями, де більше добрих, як поганих, то не лишуся й між ченцями. Піду краще світ за очі, знайду собі десь місце гарне, безлюдне й буду сидіти тихесенько та працюватиму смирененько.

Як сказав, так і зробив.

Пішов він та й пішов лісами, болотами, порожніми степами та велелюдними містами. Та й прийшов він аж у Полтавщину, над річку Псел. І так йому тут подобалося, як в Божому раю. Степи, гори, небо,

річка прудка та з такою прозорою водою, що й в найглибшому місці дно видно. Все те було йому любе та миле. От і ухвалив він тут оселитися. Викопав собі на кручі яму, обшив її дошками, очеретом накрив, зложив піч, поробив вікна та двері й став собі жити. Навколо своєї землянки посадив городину, ягоди, грушок, яблунь, слив, їв садовину, ягоди, а коли-не-коли ловив рибу.

Правда, було йому шкода й риби, тільки ж що там казати, коли створено рибу на поживу людям?! Знав-бо козак, що навіть сам Христос годував голодних п'ятьма рибами.

Кілька років прожив отак козаченько. Та якось поприходили до того чудового місця й інші люди. Побачили, як там гарно та красиво, то й собі побудували хатки. Й став там хутір, що почали його звати Іваненків, бо ж перший осів тут козак Іваненко.

Коли ж там уже стало більше людей жити, почали вони козака прохати, щоб ловив він риби не тільки на себе, а так само й їм. Бо ті люди не мали ще ні човнів, ні волоків, а Іваненко вже став добрим рибалкою.

От якось однієї місячної ночі пішов козак-рибалка по рибу. Закинув він свою сітку й не встиг оком моргнути, як почув у руках, що вловилася йому якась велика риба.

Почав він тягти сітку на берег. А коли витяг до половини на пісок, то аж сам здивувався: була вже на березі частина величезної рибини, на якій, мов срібло, блищала луска. Смикнув тоді він волока з усієї сили та так, що разом витяг його на кілька кроків на суше.

Витяг — і остовпів.

Була то не рибина, а незвичайної краси ніжна дівчина з риб'ячим блискучим хвостом замість ніжок.

— Русалка! — скрикнув козак.

І хоча він був не з полохливого десятка, однак хотів мерщій тікати. Таж зразу вчув тендітний, як плюскіт легенької хвилі, голос:

— Русалка, козаче! Чого ж ти тікаєш? Ти бачиш сам, що впіймав не те, чого тобі треба. Тож не кидай мене в сітях, а випусти знов у воду.

Спинився козак, підійшов до тієї дівчини ближче й очей від неї відвести не може: така вона була гожа, тільки трохи бліда й мала сумні, задумливі очі. Обережно почав він розплутувати її з волака, розгорнув його всього та й говорить:

— Ну, тепер ти — вільна. Пливи собі з Богом.

— Мені самій тяжко доповзти до річки, — каже йому тоді Русалонька.
— Коли ж ти такий добрий та до мене прихильний, що враз згодився мене відпустити, то вже зроби таку ласку: віднеси мене до води.

Не зважився козаченько Іваненко відмовити дівчині, взяв її з сітки, на руках відніс до річки й обережно поклав на воду. Русалка пірнула до половини, тільки лишилися над водою її ніжні, мов з рожевого мармуру висічені, руки та чарівна, білими квітками уквітчана, голова. Вона вдячно посміхнулася й промовила:

— Спасибі тобі, рибалонько. Буду відтепер твоєю вірною слугою. Чого тільки від річки захочеш, тої ж миті все матимеш...

Усміхнувся й козак.

— Дякую тобі, красна дівчино! Але ж що я можу від річки хотіти? Тільки одного: щоб давала мені стільки риби, як буде треба. А цього я й сам добуду. Від дівки ж помочі я ніколи не просив і не проситиму.

— Добре! — відповіла Русалка. — Буде по-твоєму. Тільки ж не забувай про мене.

— Про мене: не забуду! — відповів козак.

— Ну, прощай, козаченьку... Ні, — перепинила вона сама себе. — Коли вже ти мене не страшишся, то... До побачення!..

— Пливи здорова! — відповів козак, дивлячись, як вона легесенько поринає у воду, аж на тихій річці жодного кола не набігло...

Хотів рибалка вже й додому йти, таж коли підійшов знову до волока, то угледів там з десяток йоржів та сомика. Саме стільки, як йому було треба вловити.

— От так штука! — помислив він сам собі. — Чи бач, яка несподівана знайомість!..

З того часу і вдень, і вночі не виходила йому з голови та чарівна Русалонька. Що б він не робив, все тільки про неї саму думає. Однак минув і день, і другий, і третій, а все не йде рибалка на річку по рибу. Не хоче він, щоб Русалка дала йому риби, бо ж таки не личить, щоб козакові молодому в роботі дівчина допомагала!

Та п'ятого дня було в Іваненковім хуторі весілля. От перед тим й просить його батько нареченої, щоб вловив він риби на весільний обід. Не міг рибалка чоловікові відмовити. Взяв свого волока та й поплив човном вгору по річці, далеко-далеко від того місця, де він вловив був Русалку. Мислив, що так далеко він її не спіткає й не доведеться йому користати з її помочі.

А було вже увечері. Тільки вкинув він сітку у воду, а сам думає: "Піймаю й без неї бодай пару щук на товченики. Та, може, ще й лин якийсь попадеться на смажене..." — й вмить почув, що риба сітку смикає.

Витяг він сітку на човен. Так і є: дві добрих щуки та здоровецький лин!..

— Так он ти яка! — усміхнувшись, вголос промовив козак. — Тобі навіть і говорити не треба: сама вгадаєш.

І бачить, як біля його човна виринула Русалонька та й говорить:

— Добри вечір, козаченьку! Впіймав, що хотів?

— А впіймав! Спасибі тобі...

Й почав плисти вниз. А Русалонька — біля його човна.

Пливуть та розмовляють. І так тому рибалці гарно-прегарно на серці.

— Ніколи я, — каже, — й в голові не мав, що ви, Русалки, такі милі. Завжди старі люди говорили, що ви тільки рибалок у воду заманюєте, християнську душу загубити хочете.

А Русалонька лише срібним сміхом посміхається, мов дзвіночками трусить.

— Коли б люди менше вигадували, то мали б вони й з нас, та й з іншої Невидимої Сили більше пожитку. Ось послухай сам...

Оглянувся рибалка, а по ній вже й сліду нема!

— Що за штукерія? — промовив він.

Обернувся сюди-туди й угледів на березі якогось чоловіка. Тільки тоді зрозумів він, що не хотіла вона перед іншими людьми показуватись. А як кортіло козакові Русалоньку знову побачити, то й почав він ловити

тільки вночі. Риби ж завжди ловилося за одним заходом саме стільки, скільки йому було треба, то й мав він багато вільного часу.

Добре й цікаво було йому тепер жити. Русалонька була гарна й мила, сама багато розповідала про всякі дива підводні, про життя старого Водяника, Дитинчаток-Потерчат, про рибу, про раків, про підводні рослини. Так само і їй було цікаво слухати оповідання про життя людей, коли говорив їй про те козак-рибалка. Часом, наговорившись, вона співала пісень, а козак і собі грав на бандурі, навчав її пісень козацьких та бурлацьких.

І незчулися вони, як минуло веселе літо. Потемніло небо, пожовтів та осипався ліс, щоранку по траві замість перлової роси лягала срібна паморозь. Одної ж ночі вдарив міцний мороз й товстою прозорою кригою, мов зеленкуватим склом, накрив увесь Псел.

Затужив козак-рибалонька, бо не міг вже він більше бачити своєї любії Русалки. Сидів він вдома, мов немічний, в своїй землянці й не знав, куди йому подітися, за віщо взятися, щоб розвіяти свою тугу...

Поппрорубував потім на льоду ополонки, щоб було риbam під кригою повітря, але ж риби не ловив...

А час утік.

Минула вже й Варвара, про яку люди кажуть, що вона "ночі урвала, а дня приточила". Минули й Микола та Савка, що "без гвіздків на річках мости будують", з чистої, міцної, гладенької криги. Наближався вже й святвечір.

Й почали хуторяни умовляти рибалку, щоб наловив він риби на багату кутю. Не можна ж було в такий вечір людей без риби лишити, от і взяв козак волока та сокиру й подався річкою до своїх ополонок. А була

надворі велика завірюха. Лапатий сніг так крутив, неначе хтось пух з перин випускав...

Дійшов рибалка до старої верби, що над водою стояла проти того місця, де він прорубав найбільшу ополонку, скинув свого кожуха, взяв у руки сокиру й почав шукати тую ополонку. Та тільки ж як затягло її тонкою кригою, а зверху товстим шаром снігу притрусило, то й помилився він: шугнув ногою на тонкий лід. Лід проломився, булькнув козаченько Іваненко у воду та й пішов під кригу...

Однак він не втопився. Врятувала йому життя його Русалонька, що з своїми сестрами винесла його з води на лід. Та того ж було мало, бо рибалка був непритомний. От, щоб його оживити, вилізла Русалка й собі нагору та й почала козака снігом розтирати, до життя доводити. Довго-довго вона його розтирала та гріла, аж поки не розплющив козак Іваненко свої очі й зітхнув на повні груди. А як угледів біля себе свою милу Русалоньку, то й про сніг та про холод забув. Накинув мерщій на неї кожуха, й почали вони радісно розмовляти. Та й говорили так довго, що тая ополонка знову замерзла. Коли ж прийшов вже час розлучатись, почав рибалка сокири шукати, аж її ніде нема. Видимо, впустив її, поринаючи, під лід. Що ж його робити? Вже й півні в хуторі співають, а не може він пустити Русалоньку у воду. Тоді загорнув він її у свій теплий кожух та й поніс до своєї землянки. Там поклав її на білу постіль, добре землянку витопив, дав своїй гості й пити, а сам, тільки стало на світ благословитися, подався знову мерщій по рибу. Не хотів-бо він допустити, щоб до нього в землянку люди приходили та його любу Русалоньку побачили.

Як і влітку, так само й тепер враз вловив козак риби, швиденько роздав її по хатах, а сам мерщій подався до містечка. Купив він там своїй милій жіночці вишиваних сорочок, керсетку плисову, наміста доброго з дукачем, шовкову хустку, тільки не купив черевиків, бо ж не було в неї ніжок. Як накупив всього, що треба, подався хутчій додому.

Та тільки ж містечко було неблизько. Отож як він не поспішав, однак коли вже до свого хутора підходив, то показалася на небі вечірня зірка, тобто зайшов вже й святвечір. Поспішає козаченько Іваненко та сам себе пострікає:

— Бідна ж моя голівонька! Вона ж, сердешна, встати з ліжка не може, а я так спізнився, що й час вечері прогаяв! Коли ж тепер я наварю куті та узвару?!

Та тільки ж у свою землянку двері відчинив, і очам своїм не повірив. Стоять на покутті, на зеленому сіні два горшечки, мов близнятка: в одному — кутя, в другому — узвар! А на столі — гора білих пирогів й з кашею, й з картоплею, і з вурдою [1]. Там же й риба смажена, й борщ пісний з в'юнами. Під всім цим — чудовий білий убрус, сріблом гаптований, а посеред всієї тієї страви, в блискучій мушлі — розкішна водяна лілія!..

[1] Вурда — варений невитриманий сир.

А на ліжку, як лежала, так і лежить його мила жіночка, ласкаво йому посміхаючись...

От з того часу й зажили вони собі, козак-рибалка Іваненко та річна Русалочка з Псла удвох любо-мило. Рибалка ходить рибу ловити, а Русалка неначе ніколи й з ліжка не встає, а тільки ж все в неї в хатинці-землянці вчас пороблено, прибрано, вичищено, як в раю, та й годі. А сама вона така добра та чула, ну, як теплий травневий вечір.

Щасливий був з того часу козак Іваненко. Та тільки недовго те щастя тривало.

Побачили-таки люди, що має рибалка жінку. Побачили й те, що вона "немічна", бо ж ніколи вона з ліжка не встає. Почали вони спочатку його жаліти. А потім дехто став говорити, що вона не така немічна, як ледача. Стали тоді з неї глузувати та часом і козака-рибалку допикати. Здавалося, що то ж і не їхнє діло, та тільки вже люди: завжди вони втручаються, куди не слід!..

Було те неприємно й козакові, й Русалоньці.

Але ж не те рибалку засмучувало. Почав він помічати, що, й справді, його мила жіночка щодалі стає недужою: тане вона, мов жовтий віск. Важко їй дихати, худне вона, знесилюється без води живучи, тяжко їй в невластивих умовах жити. Все одно, що рибі на піску або ж вільній пташці з теплого краю жити в клітці, в холодній, чужій стороні. От одного дня, вже наприкінці зими й почав її козак питатися:

— Скажи мені щиро: що тобі, моя любо жіночко? Скажи мені всю правду: чого тобі бракує?

— Не бракує мені нічого, мій чоловіче милий. Але ж признаюся тобі щиро: журюся я, що недовго мені жити лишилось. Випросила я у свого тата Водяника, щоб дозволив мені покинути воду, перейти на землю, бо ж хотіла я бути з тобою вкупці. І дозволив він мені жити з тобою до весни. А як пригріє тепле сонечко, як зійде крига з річки, як впливуть першої місячної ночі мої сестри та подруженьки на берег, буде мені кінець. Розвіюся я, мов та хмаринка вранішня, й упаду прозорою росою на першу траву...

Схилив козак свою голову. Довго мовчки сидів, сумний-невеселий, а далі й говорить:

— Ну, то лишається одно: віднесу я тебе вночі знову до річки. Пушу я тебе у воду: пливи собі та живи довгий вік. Нехай вже я тебе втрачу, аби тільки ти лишилася жити.

— Спасибі тобі, чоловіче мій добрий! — каже Русалонька. — Тільки ж тепер те вже мені не допоможе. Коли вже я з води вийшла, коли вже до тебе, мого коханого, в хатинку прийшла, то нема вже мені вороття й до води. Але ж я не жалію, я ж бо й наперед знала, що за твоє кохання мушу заплатити своїм життям.

Заплакав козак-рибалка й говорить:

— Ну, що ж, моя люба, — мали ми щастя вкупі, вкупі й помremo. І мені без тебе світ немилий. Радніший і я за наше щастя життям заплатити.

От як почало сонце пригрівати, як почав сніг танути та лід на річці хрущати, й говорить Русалонька своєму чоловікові:

— Наш час надходить. Пустити мене, коханий, сю ніч до річки. Буду я прохати батька Водяника, щоб він нам щось порадив. Знаю я, що не схоче він і не допустить, щоб загинула жива людська душа твоя.

Згодився на те козак-рибалка. Взяв він Русалоньку на руки, відніс її до річки, пустив у холодну воду. Пустив, а сам лишився на березі. Сидів, дивився, як лід з річки сходить, як перша трава на узгір'ях зеленіє... Вже й ніч глибока настала, вже й місяць почав за гору сідати, вже от-от перші півні заспівають, а рибалка все сидить, голову на руки схиливши: чекає, сумуючи...

Коли ось вчув він Русалчин голос:

— Чоловіче мій любий! Я прийшла по тебе!

Наче зі сну прокинувся козак Іваненко.

— Куди ж ми підемо? — питає.

— Змилосердився над нами мій тато могутній й дарував нам ще довге життя. Тільки не будемо ми жити ні на землі, ні у воді, а в повітрі, понад річкою літатимем, бо ж обоє ми любимо Псел наш рідний. Оце ж і прийшла я тебе ще раз запитати, чи й справді така я тобі мила, що радий ти й людиною не бути, аби тільки нам удвох жити?

— Ти ж знаєш, моя рибко! — радісно відповів козак. — Нема що й питатися!

— Ну, то хай так і буде! Нахилися ж, мій соколику, обніми мене й поцілуй міцніше!..

Плигнув у воду козаченько, пригорнув дружину-красуню, прилинув до неї губами...

А це вмить закрутилася виром навколо вода. На небо насунула чорна хмара. Загуркотів страшний грім, звився вітер прудкий, покотила висока хвиля по тихому Пслу... , Якийсь час на хвилях гойдались, обнявшись, два тіла: рибалка-козак Іваненко та його дружина, Русалка чарівна. Й побачили вони, як з шуму хвиль весняних встає старий сивий Водяник. Звівся він над ними й махнув рукою...

А це в хуторі заспівав перший півень. І раптом відділилися вони від води, десь узялися у них чорні, мов оксамитові крила з білою кромкою, махнули вони й заквилили...

Знялося над водою й полетіло в парочці дві річкових чайки...

А були то не чайки. Був то рибалка-козак Іваненко та його вірна дружина, Русалонька з Псла.